

УДК [37.035:343.91-053.6](477)"19"

ПЛІСКО Євген Юрійович,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Донбаський державний педагогічний університет
e-mail: pliskoej@ukr.net

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В ТЕОРІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ 20-Х – 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття виокремлює основні теоретичні положення соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками в означений історичний період. Виділено ряд педагогів-теоретиків та практиків, ідеї яких полягли в основу формування вітчизняної педагогіки ХХ-го століття. Коротко висвітлено погляди А.С. Макаренка як педагога-новатора тієї доби. Засвідчено перші спроби організації системи профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками, автором якої виступив В.М. Сорока-Росинський.

***Ключові слова:** виховання неповнолітніх правопорушників; трудове виховання; притулки; колонії; профілактика.*

Постановка проблеми. Подолання такого соціального явища як протиправні вчинки неповнолітніх, вимагають від сучасних педагогів та вихователів звернутись до надбань вітчизняної системи соціального виховання. Тому, постає актуальність в дослідженні даного питання історичного періоду 20-х – 30-х років минулого століття. Саме в цей час відбувається становлення та бурхливий розвиток різноманітних методів педагогів-новаторів з подолання дитячої злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення та розвитку роботи з неповнолітніми правопорушниками в Україні в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. розкривається у працях Л. Василевського, П. Люблінського, С. Коваленко, А. Хмирьова. Психолого-педагогічні аспекти проблеми правопорушень неповнолітніх висвітлені у роботах українських та російських науковців Р. Благути, С. Болтівця, Ю. Клейберга, В. Оржеховської, Н. Оніщенко, О. Пилипенка, Т. Федорченко. У роботах І. Звереві та М. Фіцули розкрити зміст та напрями соціально-педагогічної роботи з підлітками, що проявляють делінквентну поведінку.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні перших теоретичних концепцій соціального виховання неповнолітніх правопорушників в вітчизняній педагогіці періоду 20-х – 30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне виховання, як наука, почала формуватись у кінці XIX – на початку XX століття. І приблизно в той же час ідея соціального виховання стає провідною в українській педагогічній думці. Багато радянських педагогів пов'язують цей факт з кризою в сім'ї. Її роль як чинника соціалізації недооцінювали, а часто навіть і придушували. Вважалося, що тогочасна сім'я не в силах виховати повноцінного громадянина. Озираючись у минуле, бачимо, що то час так званого соціально-економічного «виснаження» країни. І виходячи з цього, сім'я не в силах повною мірою виконувати економічну функцію і відповідно, що є неминучим – соціальну. «Вихованням повинна займатись школа» – такі категоричні висновки робило керівництво країною. Вважалося, що лише у школі дитина отримає необхідну їй освіту, а головне – навчальний заклад забезпечить таке необхідне владі – комуністичне виховання. Але виконання такої ідеї, знову ж таки, унеможлиблювалося соціально-економічною ситуацією, в якій перебувала країна у 20-х рр. XX ст. Недостатня кількість шкіл, незабезпеченість навчальною літературою і матеріалами, а головне – катастрофічна нестача кваліфікованих кадрів – учителів. Все це змусило шукати інший спосіб соціального виховання [1].

В новий період становлення вітчизняної педагогічної думки, в Україні та на всьому радянську просторі, здобуває популярність система роботи з неповнолітніми (як схильними до правопорушень, так і тими, що їх здійснили) А.С.Макаренка. У своїх роботах теоретичного характеру він сформулював ряд важливих з теорії виховання проблем, де головну роль «народний вчитель» відводить важковиховуваним та морально-дефективним дітям. Так, в статті «Про комуністичну етику», Макаренко поставив питання про те, що теорія виховання повинна розвиватися на міцному філософсько-етичному фундаменті і бути пов'язана з певною номенклатурою етичних норм. Він одним з перших звернув увагу на необхідність конкретизації мети морального виховання. На думку А.С.Макаренка, абстрактне формулювання мети виховання веде до ускладнень в перевірці результативності виховної роботи [2, с. 463]. А.С.Макаренко сформулював положення про важливість та необхідність у формуванні звичок поведінки, що відображають риси характеру вихованця як особистості [2, с. 445]. Проблема виховання свідомої дисципліни є однією з основних та важливих в педагогічній спадщині Макаренка. Виходячи з гуманістичних поглядів, педагог вказував на необхідність створення «... методу, який, будучи загальним і єдиним, в той же час дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, йти вперед по лініях своїх нахилів» [2, с. 467].

Надзвичайно актуальною залишається думка А. Макаренка про те, що «ніяких природжених злочинів, ніяких природжених важких характерів немає». І якщо дитину постійно тримати в несприятливих соціальних умовах, то вона стає важковиховуваною [3, с. 43].

Як засіб запобігання та виправлення небажаної поведінки вчений визнавав покарання. З огляду на це він радив пам'ятати правило: якомога більше вимогливості і якомога більше поваги до вихованця. «Гарний вихователь, – визначав автор, – за допомогою системи покарань може багато зробити, однак невміле, безладне, механічне використання покарань завдає шкоди дитині, усій роботі». Ця педагогічна вимога А. Макаренка залишається актуальною й сьогодні. Якщо ж змінити ці умови та застосувати правильні виховні засоби – особистість також зміниться [3, с. 44].

Фактично, А.С. Макаренко розробив концепцію й набув досвіду по моделюванню соціально-педагогічної захисної діяльності, в основу якої була покладена ідея взаємозумовленості впливів виховання й соціального середовища. Виступаючи проти вульгаризації ідей соціального виховання, їх перекичування в практиці, він (А. Макаренко) вважав, що найбільш прийнятним видом соціальної навчально-виховної установи є трудова колонія, де можна створити всі умови для виховання нової людини, громадського працівника, громадянина, колективіста.

У ці ж роки педагог говорить про єдиний педагогічний процес, у якому «... поєднуються як виховні діячі і держава, нова родина, й зовсім уже новий діяч – дитячий, виробничий, освітній, первинний колектив» [4, с. 57].

У навчально-виховних установах, з соціально-педагогічними ідеями виховання А.С.Макаренка, створювався такий колектив, у якому вирішувалися педагогічні, господарські й виробничі проблеми. У цьому колективі, педагоги та вихованці разом утворювали: педагогічну раду, органи дитячого самоврядування, працювали в одному напрямку, вирішували одні завдання.

Одним з найбільш відомих методів у системі роботи А.С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками був і залишається метод «вибуху», коли, виявившись у критичній ситуації, підліток розуміє свою безвихідність, відчуває неповноцінність свого життя. У нього виникає потреба бути кращим. Але успіху можна досягти, тільки змінивши свої звички та вчинки. Метод «вибуху» – одна з найбільш ефективних і специфічних дій педагогічної системи А.С. Макаренка.

«Під вибухом я зовсім не розумію такого положення, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити й самому втікати, не чекаючи, поки людина вибухне. Я маю на увазі миттєвий вплив, що перевертає всі бажання людини, всі її прагнення» [4, с. 121], – писав педагог. Ця фраза, мабуть, найбільш точно відбиває саму сутність системи роботи А.С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками.

У своїй «Лекції про колектив і особистість у дитячій колонії» А.С. Макаренка вивчав природу колективу, висвітлював співвідношення індивідуума й колективу, зауважував на недоцільності протиставлення вихователя колективу, ролі вселяння у вихованні [5, с. 29]. В іншій доповіді він торкався теми дисципліни у загальній системі виховання, говорячи про її важливість, неправильність протиставлення свободі [5, с. 44]. На Всеукраїнській нараді комісій зі справ неповнолітніх правопорушників у 1924 р. особливий інтерес у громадськості викликала доповідь А.С. Макаренка про методи боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, яких відправляють до трудових колоній. Він відзначив необхідність досягнення виховних, а не господарських цілей, дотримання дисципліни, самоуправління, рівність прав і обов'язків, привнесення в колектив яскравих форм колективних рухів, ліквідації неграмотності, підготовки най здібніших до робфаків [5, с. 123]. Доповідь А.С. Макаренка про важке дитинство на Першій всеукраїнській конференції дитячих містечок і колоній у 1926 р. викликала активний обмін думками. Деякі положення увійшли до низки резолюцій цієї конференції, що стосувалися роботи як з бездоглядними, так і зі звичайними дітьми.

Як зазначає А. Фролов, осінь 1926 р. стала початком поширення ідей Антона Семеновича Макаренка в усеукраїнському масштабі [5, с. 186]. У 1927 р. він виступав з доповідями в Харківській окружній комісії допомоги дітям про раціоналізацію роботи колоній через ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва та реорганізацію дитячих будинків і колоній у трудові корпуси [5, с. 221–222, 224].

У ході свого педагогічного експерименту педагог (А.С. Макаренко – прим. автора) розкрив вплив різних соціальних чинників (середовища, суспільних інститутів виховного профілю, сім'ї) на формування особистості, визначив співвідношення мети і засобів виховання, зовнішніх і внутрішніх стимулів існування колективу та особи, розкрив основи педагогічної логіки. Спираючись на власний досвід, він довів, зокрема, в творах «Методика організації виховного колективу» (1935), «Проблеми шкільного радянського виховання» (1938), що ніякий усамітнений виховний засіб не є універсальним, а успіх можливий лише за умови створення цілісної системи взаємопов'язаних педагогічних засобів, які ґрунтуються на спільній ідеї, котра визначає стратегію і тактику вихователя й педагогічного колективу. Складником останнього в Антона Семеновича був і учнівський колектив. Педагог показав місце й роль у цій системі окремих методів і прийомів, обґрунтував діалектику їх відбору та конструювання [6, с. 181].

У 20-ті роки, поряд з А.С. Макаренко, питаннями профілактики правопорушень серед неповнолітніх займався й такий відомий практик, як В.М. Сорока-Росинський. У 1920–1925 роках він очолював школу для важковиховуваних ім. Ф.М. Достоєвського у Петрограді, опис якої увійшов у літературу як «Республіка ШКІД».

Основою в системі організації роботи із профілактики правопорушень В.М. Сороки-Росинського стала участь вихованців у всіх господарських та трудових справах. Це була колективна, суспільна і чітко організована праця, що стала основним знаряддям морального й громадського виховання. Особливістю системи роботи педагога було також дитяче самоврядування. А центром уваги, всій педагогічної теорії виховання В.М. Сороки-Росинського, була особистість й індивідуальність учнів. І це незважаючи на те, що в 20-і роки на роль індивідуальності в педагогічному процесі не звертали уваги, – практично всі педагоги того часу були захоплені ідеєю колективного виховання.

Фактично, В.М. Сорока-Росинський формулює принципи нової системи організації профілактики правопорушень серед колективу неповнолітніх: не примус, а «добровільність», тобто, самодіяльність, самоврядування, змагання, само-активність [7, с. 28].

Суть системи профілактики В.М. Сороки-Росинського найбільш яскраво відбивають слова педагога: «... Тут потрібне не радикальне перевиховання, що припускає повне переродження всієї натури, а лише дуже інтенсивний виховний процес, що має своєю метою відому гармонізацію психіки й надання їй максимального стійкого вигляду, після чого такого вихованця треба повернути в школу нормального типу. Тут не потрібна його ізоляція від життя, від нормальних умов» [8, с. 27].

Продовжуючи аналіз історії з соціального виховання у 20-х – 30-х роках, зосередимо увагу на П.П. Блонського – одного з основоположників радянської педагогічної й психологічної науки. Його праці одержують широку популярність у той час. Розглядаючи питання «важких» школярів, він підкреслював, що основна мета роботи педагогів з «важкими» підлітками – створити вмілого громадського працівника.

Створити такого працівника можна при певній організації педагогічного впливу, суть якого зводиться до одного: вправлення дитини в громадській праці. Причому суспільство вивчається дитиною в наступному порядку: школа, сім'я, вулиця (квартал) у місті або рідному селі, місто або округа, батьківщина.

Відповідно до цього порядку організація виховної роботи повинна, на думку П.П. Блонського, будуватися за наступним:

- на першому етапі, повинна проходити організація шкільного самоврядування дітей, привчання дітей до відповідальності, – наприклад, організація шкільної каси з ухвалення вчителя, піклування до слабких членів суспільства;
- другий етап вміщує громадську працю, трудове виховання з основами вивчення теорії обраної за бажанням неповнолітнього справи;
- третій етап – духовний розвиток дитини, участь у культурному дозвіллі суспільства;
- четвертий етап присвячений громадському вихованню, спрямоване на формування соціальної моралі та суспільних цінностей у неповнолітнього.

Перевага залишалася за трудовим вихованням. Теоретиками й практиками того часу було здійснено подальшу розробку теоретичних основ єдиної трудової школи, створенні методичні засоби для реалізації їх у навчально-виховному процесі з орієнтацією на його гуманізацію, наближення дитини до реального життя. Багато в чому саме цим пояснювалася увага радянської педагогіки до розробки проблем педагогіки середовища. Відбувалося уточнення й наповнення новим змістом провідних понять соціальної педагогіки: «соціальне виховання», «соціальне середовище», «взаємодія компонентів соціального середовища» тощо [9, с. 111].

Висновки. Період 20-х – 30-х років минулого століття увійшов в історію вітчизняної педагогіки як етап становлення і розвитку принципово нових концепцій та ідей соціального виховання. Засвідчено, що основний внесок в розвиток виховання неповнолітніх правопорушників зробив А.С. Макаренко. Ним було розроблено соціально-педагогічну концепцію трудового виховання – трудова колонія, де можна створити всі умови для виховання нової людини, громадського працівника, громадянина, колективіста. В.М. Сорока-Росинським у цей період було зроблено перші спроби організації та проведення профілактики правопорушень серед неповнолітніх. П.П. Блонським запропоновано громадське виховання.

Список бібліографічних посилань

1. Коробова Л. Система соціального виховання та його особливості в Україні (20-ті рр. XX ст.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2011. Ч. 2. С. 185–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2011_2_25.
2. Макаренко А.С. Сочинения в семи томах. Т. 5. М.: Издательство АПН, 1960. 558 с.
3. Попов М.А. Генезис проблемы відхиленя у поведінці неповнолітніх у історії педагогічної думки: навч. посібн. Слов'янськ: СДПУ, 2008. 103 с.

4. Макаренко А.С. Собрание сочинений в четырёх томах. М., Правда, 1987. Т. 4. 576 с.
5. Макаренко А.С. Школа жизни, труда, воспитания. Учебная книга по истории, теории и практике воспитания. Деловые и личные письма, статьи 1921–1928 гг. / [сост. А.А. Фролов, Е.Ю. Илалтдинова]. Н. Новгород: Изд-во Вол-го-Вятской академии государственной службы, 2007. Ч. 1. 361 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн.2: навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 552 с.
7. Гуров Д.В. История организации работы по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних. *Педагогические исследования*, 2013. № 6.
8. Кабо Л.Р. Жил на свете учитель. О В.Н. Сорока-Росинском. М.: Знание, 1970. 95 с.
9. Якса Н.В. Історія соціальної педагогіки: методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 156 с.

References

1. Korobova, L. (2011). The system of social education and its features in Ukraine (20-ies of the XX century). *Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*, Part 2, 185–191. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2011_2_25. (in Ukr.).
2. Makarenko, A.S. (1960). Works in seven volumes. T. 5. Moscow: Publishing House of APS, 558 p. (in Rus.).
3. Popov, M.A. (2008). Genesis of the problem of deviations in the behavior of minors in the history of pedagogical thought: teach. Manual. Slavyansk: SDPU, 103 p. (in Ukr.).
4. Makarenko, A.S. (1987). Collected works in four volumes. Moscow, Pravda, Vol. 4, 576 p. (in Rus.).
5. Makarenko, A.S. (2007). School of life, work, education. Educational book on the history, theory and practice of education. Business and personal letters, articles 1921–1928. In A.A. Frolov, E.Yu. Italtidinov (Compilers). N. Novgorod: Publishing house of the Volgo-Vyatka Academy of Civil Service, Part 1, 361 p. (in Rus.).
6. Ukrainian pedagogy in personalities (2005). In 2 books. Book 2: Teach manual. In O.V. Sukhomlinskaya (Ed.). Kyiv: Lybid, 552 p. (in Ukr.).
7. Gurov, D.V. (2013). History of the organization of work on the prevention of delinquency among minors. *Pedagogical studies*, № 6. (in Rus.).
8. Kabo, L.R. (1970). Lived in the world of a teacher. About V.N. Soroka-Rosinsky. Moscow: Knowledge, 95 p. (in Rus.).
9. Yaksa, N.V. (2006). History of social pedagogy: methodical manual. Zhytomyr: Publisher of I. Franko ZNSU, 156 p. (in Ukr.).

PLISKO Eugene,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of Social Pedagogy and Social Work Department,
Donbass State Pedagogical University
e-mail: pliskoej@mail.ru

SOCIAL EDUCATION OF JUVENILE CRIMINALS IN THE THEORY OF DOMESTIC PEDAGOGISTS OF THE 20 – 30S OF THE 20TH CENTURY

Abstract. *Introduction. Overcoming such a social phenomenon as unlawful acts of minors, require modern educators and educators to turn to the achievements of the domestic system of social education. Therefore, the relevance of the study of this issue of the historical period of the 20's and 30's of the last century appears. It is at this time that the formation and rapid development of various methods for overcoming child crimes is taking place.*

Purpose. The purpose of the paper is to cover the first theoretical concepts of social upbringing of juvenile offenders in the national pedagogy of the period 20's - 30's of the twentieth century.

Methods. To solve the problem and obtain objective knowledge, a deep historical and pedagogical analysis of domestic and foreign literature was conducted.

Results. In the new period of the formation of domestic pedagogical thought, in Ukraine and throughout the Soviet space, the system of working with minors Makarenko is gaining popularity. In his theoretical works, he formulated a number of important issues in the theory of upbringing, where the "public teacher" focuses on difficult and morally defective children. A.S. Makarenko raised the question that the theory of upbringing should develop on a solid philosophical and ethical foundation and be associated with a certain nomenclature of ethical norms. He was one of the first to pay attention to the need to specify the purpose of moral education. According to A.S. Makarenko, the abstract formulation of the purpose of education leads to complications in verifying the effectiveness of educational work. A.S. Makarenko formulated a statement about the importance and necessity of forming habits of behavior that reflect the traits of the character of the pet as a person. The problem of education of conscious discipline is one of the main and important in the pedagogical heritage of Makarenko. Based on humanistic views, the teacher pointed to the need to create a "... method, which, being common and unique, at the same time, enables each individual person to develop his abilities, to preserve his personality, to go forward along the lines of his inclinations".

Originality. The article outlines the main theoretical positions of social pedagogical work with juvenile offenders in the designated historical period. A number of teachers, whose ideas formed the basis of the formation of the national pedagogy of the twentieth century, were selected. Briefly highlighted the views of A.S. Makarenko - a pedagogue-innovator of that era.

Conclusion. The period of the 20's - 30's of the last century entered the history of domestic pedagogy as a period of formation and development of fundamentally new concepts and ideas of social education. The main contribution to the development of juvenile delinquents was attested by A.S. Makarenko. It developed a socio-pedagogical concept of labor education, in which it is possible to create all the conditions for the education of a new person, citizen, collectivist.

Key words: *education of juvenile offenders; upbringing; shelters; colonies; prevention.*

*Одержано редакцією 14.11.2017
Прийнято до публікації 18.11.2017*